

the Population: Decree of the President of Ukraine dated October 18, 2001)', 2001. *Ofitsiynyy visnyk Ukrainy, № 43, st. 1921.*

УДК 141.5:316.32

**“СВІТ-СИСТЕМНА” ФОРМА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА НЕБЕЗПЕКИ
“ПЕРИФЕРІЗАЦІЇ” СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ**

*A “WORLD-SYSTEMIC” FORM OF GLOBALIZATION AND THE DANGER OF
SOCIAL DEVELOPMENT “PERIPHERIZATION”*

В. М. Субботін

Актуальність дослідження. В цілому більшість дослідників даного напрямку оцінює нинішню ситуацію не як кінцевий тріумф світового капіталізму, а як його глобально першу й єдину реальну кризу, виокремлюючи довгострокові тенденції, кожна з яких наближається до своєї межі і кожна небезпечна для капіталістів, що зайняті нескінченним накопиченням капіталу.

Постановка проблеми. Дослідити, відповідно до контексту соціальної філософії, структуру феномену глобалізації як системного феномену. Порівняти декілька підходів до його аналізу, зокрема – підходи традиційного механізму управління глобалізацією в історичних умовах при деяких змінах функції держав та трактування глобалізації як багаторівневого структурного феномену і з інтерпретацією як розуміння її в якості уніфікованого та цивілізаційного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Такі дослідники як В. Белло, Л. Ларуш, М. Алле, Дж. Тенненбаум, Л. Комп, К.-М. Вітт, Х. Цепп-Ларуш, М. Біллінгтон, Г. Біллінгтон, Р. Фрімен, В. Енгдал та ін. звертають увагу на посилення та гегемоністські прагнення світової фінансово-

Urgency of the research. In general, most researchers in this area do not assess the current situation as the ultimate triumph of world capitalism, but as its globally first and only real crisis, highlighting long-term trends, each of which approaches its limit and each is dangerous for capitalists engaged in endless accumulation of capital.

Target setting. There is a need to explore, in accordance with the context of social philosophy, the structure of the phenomenon of globalization as a systemic phenomenon. Compare several approaches to its analysis, in particular, approaches to the traditional mechanism of managing globalization under historical conditions with some changes in the function of states and the interpretation of globalization as a multilevel structural phenomenon and with interpretation as understanding it as a unified and civilizational one.

Actual scientific researches and issues analysis. Such researchers as V. Bello, L. Larush, M. Allie, G. Tennenbaum, L. Komp, K.-M. Vitt, H. Tsepp-Larush, M. Billington, James H. Billington, Richard B. Freeman, F. W. Engdahl and others pay attention to the strengthening and hegemonic

спекулятивної олігархії та її роль у стагнаційних явищах суспільного розвитку.

Постановка завдання. У статті постає завдання здійснити аналіз процесів сучасних суспільних трансформацій у контексті існуючих моделей глобальної світ-системи, котрі входять у коло як вузької, так і широкої проблеми розвитку людського суспільства через призму становлення глобальної суспільної “світ-системи” та “світ-господарства”.

Виклад основного матеріалу. У сучасних дослідженнях глобального суспільного розвитку постає потреба інтеграції основних дослідницьких підходів з метою створення цілісної соціально-філософської та суспільно-прогностичної моделі. Відзначимо, що в “уніфікованому підході” вважається, що глобалізація ніби “підтягує” національні моделі розвитку за зразком, що визнаний еталонним у домінуючих суспільно-державних та економіко-політичних системах. “Цивілізаційний підхід” виходить з того, що глобалізація – це т.зв. “плавильний котел”, в якому змішуються різні національні моделі, стереотипи та уявлення з формуванням соціоприродної системи універсального різноманіття як основи загальнолюдської моделі розвитку.

Висновки. Нині світ стоїть перед вибором між екологічною катастрофою або інтернаціоналізацією витрат, тому здійснено аналіз процесів сучасних суспільних трансформацій у контексті існуючих моделей глобальної “світ-системи” та “світ-господарства”.

Ключові слова: глобалізація, соціально-філософський аналіз, цивілізаційний підхід, світ-система,

aspirations of the global financial-speculative oligarchy and its role in the stagnation phenomena of social development.

The research objective. The article aims to analyze the processes of modern social transformations in the context of existing models of the global world-system, which are in the range of both narrow and broad problems of human development through the prism of the global public “world-system” and “world-economy”.

The statement of basic material. In modern studies of global social development, it is necessary to integrate the main research approaches in order to create a holistic socio-philosophical and social prognostic model. It should be noted that in the “unified approach” it is considered that globalization “tightens” the national development models along the model that is recognized as the reference model in the dominant social-state and economic-political systems. The “civilization approach” assumes that globalization is so-called “Melting pot”, in which various national models, stereotypes and ideas are mixed with the formation of a socio-natural system of universal diversity as the basis of a universal model of development.

Conclusions. Now the world is facing the choice between an environmental disaster or the costs internationalization, therefore, an analysis of the modern social transformations processes is carried out in the context of the existing models of the global “world-systemic” and “world-economy”.

Keywords: globalization, socio-philosophical analysis, civilizational approach, world-system, modernization,

модернізація, неолібералізм, глобальне керування, міжнародні кризи, інтернаціоналізація, демократизація. | neoliberalism, global governance, international crises, internationalization, democratization.

Актуальність дослідження. У сучасних дослідженнях глобального суспільного розвитку постає потреба інтеграції основних дослідницьких підходів з метою створення цілісної соціально-філософської та суспільно-прогностичної моделі. Відзначимо, що в “уніфікованому підході” вважається, що глобалізація ніби “підтягує” національні моделі розвитку за зразком, що визнаний еталонним у домінуючих суспільно-державних та економіко-політичних системах. “Цивілізаційний підхід” виходить з того, що глобалізація – це т.зв. “плавильний котел”, в якому змішуються різні національні моделі, стереотипи та уявлення з формуванням соціоприродної системи універсального різноманіття як основи загальнолюдської моделі розвитку.

Постановка проблеми. Дослідити, відповідно до контексту соціальної філософії, структуру феномену глобалізації як системного феномену. Порівняти декілька підходів до його аналізу, зокрема – підходи традиційного механізму управління глобалізацією в історичних умовах при деяких змінах функції держав та трактування глобалізації як багаторівневого структурного феномену і з інтерпретацією як розуміння її в якості уніфікованого та цивілізаційного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи проблеми глобалізації та історію різних аспектів міжнародного розвитку світу, деякі дослідники, зокрема, Р. Скейз, П. Герст, Г. Томпсон, зазначають, що “Поza будь-яким сумнівом, ми живемо в епоху, коли соціальне життя переважно визначається глобальними процесами, в яких розчиняються національні культури, економіки та кордони” [4, с.235].

М. Гардт та А. Негрі [14] формують концепцію глобальної системи як новітньої “Імперії” з “субімперіальним” (“периферійно”-експлуатованим) оточенням. Такі дослідники, як економісти, філософи, політологи, культурологи В. Белло, Л. Ларуш, М. Алле, Дж. Тенненбаум, Л. Комп, К.-М. Вітт, Х. Цепп-Ларуш, М. Біллінгтон, Г. Біллінгтон, Р. Фрімен, В. Енгдал та ін. [10; 11; 13] звертають увагу на посилення та гегемоністські прагнення світової фінансово-спекулятивної олігархії та її роль у стагнаційних явищах суспільного розвитку.

Відносно поглядів авторів щодо підвищення зовнішньої ролі держав як джерела правопорядку можна цілком погодитися зокрема з тим, що міжнародний закон не може функціонувати без національних держав, не тільки як матеріальної підтримки та суб’єктів для звернення, але й як правових держав, що створюють закони та підкоряються їм, тобто “держава, як джерело та шанувальник обмежувальних правил, залишається у центрі

інтернаціоналізованої економіки і суспільства” [4, с.243].

А. Турен детально розглядає – в якості основної економіко-господарської основи глобалізації – систему неолібералізму [16].

Р. Курц детально аналізує ризики глобалізації та вади концепції модернізації для більшості країн світу [15].

У свою чергу, за твердженням І. Валлерстайна, після Французької революції (тобто після падіння абсолютної монархії) широке розповсюдження отримали дві концепції: 1) політичні зміни це нормальне явище; 2) суверенітет належить не правителям і законодавцям, а феномену, котрий називається “народом”. Трактуючи міжнародні кризи через призму своїх поглядів на світ-систему, І. Валлерстайн зазначив, що будь-яка суспільно-історична система проходить три етапи: становлення, розвиток (нормальне існування) та структурну кризу. Якраз нині ми живемо у період структурної кризи світ-системи. [18, с.80].

Постановка завдання. Здійснити аналіз процесів сучасних суспільних трансформацій у контексті існуючих моделей глобальної світ-системи, котрі входять у коло як вузької, так і широкої проблеми розвитку людського суспільства через призму становлення глобальної суспільної світ-системи та світ-господарства.

Виклад основного матеріалу. Виступаючи з основною доповіддю на симпозіумі “Перспективи капіталістичної світ-системи на початку ХХІ століття” в Інституті міжнародних досліджень Університету Мейдзи Гакин у Токіо (23-24 січня 1997 р.), І. Валлерстайн зазначив [2, с.49-51], що всесвітній масштаб дискусії концентрується навколо двох питань: 1. Як посилити зростання Східної Азії, враховуючи, що воно відноситься до періоду, коли в інших частинах світу його темпи були набагато меншими і навіть від’ємними? 2. Якими будуть наслідки для світо-системи ХХІ ст. економічного зростання Східно-Азіатського регіону? При цьому він фактично спочатку тезово виклав свої погляди на світ-систему:

1. “Світ-система модерніті” є капіталістичним світ-господарством, якою керує намагання до безкінечного накопичення капіталу, що іноді називають законом вартості.

2. Вказана світ-система сформувалася протягом ХVІ ст. (доповідач вів мову щодо п’ятисотлітнього періоду) і на першому етапі розподілу праці сюди ввійшла більша частина Європи (за винятком Російської та Оттоманської імперій), а також окремі частини обох Америк.

3. Зазначена світ-система територіально поширювалася багато століть, поступово інкорпоруючи в прийняту в неї систему поділу праці все нові регіони.

4. Східна Азія стала останнім великим регіоном із тих, які були таким чином інкорпоровані. Це відбулося всередині XIX ст., після чого світ-систему модерніті можливо було вважати всесвітньою. Тобто першою із світ-систем (а хіба є ще якісь світ-системи?), якій вдалося охопити всю планету.

5. Капіталістична світ-система є сукупністю світ-господарства, визначається відносинами центру і периферії, політичної структури, яка складається з міжнародної системи суверенних держав.

6. Фундаментальні протиріччя капіталістичної системи проявляються на рівні глибинних процесів у низки циклічних коливань, які слугують вирішенню цих протиріч.

7. Двома найважливішими циклами є 50-60-річні цикли Кондратьєва, протягом яких основне джерело прибутку переміщується з виробничої сфери у фінансову, і навпаки, та 100-150-річні цикли гегемонії, що визначаються підйомом або спадом “гарантів” світового порядку, які змінюють один одного, з притаманними кожному з них особливих моделей домінування.

8. Згадані циклічні коливання приводили до постійних, хоча і повільних, але значних географічних зрушень центрів концентрації капіталу і влади, які при цьому не заперечували існуючих в межах системи фундаментальних відносин нерівності.

9. Указані цикли ніколи не були суворо систематичними і кожен новий з них приносив незначні, але важливі структурні зміни в напрямках, що визначали історичні тенденції розвитку системи.

10. Світ-система модерніті, подібно будь-якій системі, не може розвиватися безкінечно і прийде до свого кінця, коли історичні тенденції приведуть її в точку, де коливання системи виявляться настільки масштабними і хаотичними, що стануть несумісними із забезпеченням життєздатності її інститутів. У випадку досягнення цієї точки відбудеться біфуркація і в результаті переходу (хаотичного) система буде замінена однією чи кількома іншими системами.

Аналіз діяльності багатонаціональних компаній (БНК) та інтернаціоналізації підприємницької діяльності призвів авторів до висновку, що ступінь інтернаціоналізації та її потенційні наслідки для регулювання діяльності БНК і для національних економік суттєво перебільшуються. “Діяльність міжнародних компаній ще досі значною мірою обмежується своєю резидентською територією: вони залишаються вагомо національно укоріненими” [18, с.91].

За такого висновку одразу виникають питання, як це співпадає з автомобільними заводами японських корпорацій на Американському та

інших континентах світу? Як тоді оцінити діяльність БНК і ТНК, зарубіжні філії яких експортували у 2008-2013 рр. продукції на 6,7 трлн дол. США, або понад 41% світового експорту [7, с.13]? Чи діяльність металургійної компанії “Мітчел”, аграрної ТНК “Cargill” та інших ТНК в Україні?

Торкаючись проблем торгівлі між Північчю і Півднем, автори поставили в основу проблеми міжнародну конкурентоспроможність. Фактично йдеться в основному щодо торгівлі так званої тріади – США, ЄС та Японії – з країнами, що розвиваються. І знову автори стверджують, масштаб глобалізації не тільки перебільшується, а й свідчить про відносну дезінтеграцію “глобальної економіки”.

“Азійське диво”, як його назвав Світовий Банк [20, с.101], на думку таких дослідників глобалізації, як, П.Герста і Г.Томпсона [4], треба брати під сумнів як з точки зору подальшого тривалого зростання в Азії, так і можливого його поширення на інші частини світу. Контроверзою цих сумнівів слугує те, що лише за 7 років поточного століття Китай збільшив обсяги ВВП у три рази, Індонезія – у 2,8 рази, Таїланд – удвічі при зростанні обсягів експорту товарів відповідно в 4,9; 1,8 і 2,2 рази.

Більше того, економісти ввели в обіг таке поняття як “БРІК” – Бразилія, Росія, Індія, Китай – група країн, що, на думку багатьох дослідників та аналітиків, “стане головним двигуном розвитку світової економіки, також як і групи країн “Next Eleven” і “ВІСТА” – В’єтнам, Індонезія, Південна Африка, Туреччина й Аргентина” [12].

Цікавою є позиція авторів щодо можливості пережити глобалізацію країнами загального добробуту внаслідок того, що “соціальні ринкові системи змушуються дедалі роз’єднуватися, щоб змагатися на рівних умовах з економіками, де економічні, соціальні, трудові видатки є найнижчими” [4, с.143].

Оскільки соціальний захист і витрати на державні податки фінансуються здебільшого з податків на прибутки, продаж та послуги, то небезпека такого розвитку подій у країнах “золотого мільярду” цілком ймовірна. Це підкреслюють такі факти, як гальмування економічного розвитку цих країн. Так, країни ОЕСР (Організації Економічного Співробітництва і Розвитку), за нашими підрахунками, збільшили свій загальний ВВП лише на 58% проти 76% у середньому у світі, а населення цих країн швидко старіє, збільшуючи питому вагу пенсіонерів і потреб на виплати пенсій, що буде додатковим тягарем для держбюджетів.

Разом із тим, автори розглядають можливість виконання глобального керування економікою в майбутньому на п’яти рівнях:

1. Керування на базі угоди між головними політичними силами, особливо між країнами “великої трійки” (Європа, Японія, Північна

Америка) для стабілізування валютних курсів, координації грошових і валютних політик; співробітництво в обмеженні спекулятивних короткострокових фінансових операцій;

2. Керування за допомогою низки країн, що набуло великого значення внаслідок фінансової кризи 2008-2009 років і тому країни G-20 погодили план спільних дій з подолання наслідків цієї кризи і недопущення подібної у майбутньому.

3. Керування великими економічними зонами типу таких блоків, як ЕУ. До них слід, на нашу думку, додати також АРЕС, АСЕАН та інші об'єднання, які самі по собі є великими ринками, що протистоятимуть глобальним тискам.

4. Національний рівень, з політикою врівноваження співробітництва і конкуренції між фірмами і головними соціальними інтересами при забезпеченні квазідобровільної економічної координації і допомозі у забезпеченні ключових витрат.

5. Керування на регіональному рівні з наданням колективних послуг промисловим районам при підсиленні їхньої конкурентоспроможності, надання захисту від негараздів ззовні [4, с.167].

Торкаючись ЄС як торговельного блоку, автори зазначили, що необхідно виконати величезну інституційну роботу для забезпечення незворотної економічної інтеграції щодо розвитку економічного керування Єдиним економічним простором цього об'єднання. Зауважимо, ця робота продовжується, підсилюється і водночас ускладнюється у зв'язку з тим, що після цього висновку, зробленого на початку століття, ЄС розширив свої кордони, прийнявши ще країни Центральної, Східної та Південної Європи.

У цілому, на підставі розглянутих питань автори стверджують, що:

1. “Теперішня інтернаціоналізована економіка не має безпрецедентного характеру, оскільки вона є однією з низки визначених кон'юктур чи станів розвитку міжнародної економіки, існування якої бере відлік з 1860-х, часів початку поширення економіки, ґрунтованої на сучасних промислових технологіях. Певною мірою теперішня економіка є менш відкритою і інтегрованою, ніж устрій, що існував з 1870 по 1914 рр.” [4, с.2].

По-перше, відлік треба починати щонайменше з часів Великих географічних відкриттів і Промислової революції. По-друге, у 1870–1914 роках у багатьох країнах існували жорсткі захисні системи своїх економік. Як можна тоді стверджувати про відкритість та інтегрованість? Хіба що тільки з погляду на існування інтегрованості в колоніальних імперіях тих часів. По-третє, сучасна відкритість економік підкреслюється тим, що за 1992-2008 роки країнами світу було прийнято близько 2400 змін до

законодавства, що сприяли зростанню потоків прямих іноземних інвестицій від 207 млрд дол. США у 1990 році до 1697 млрд дол. США у 2008 році [7, с.13-16].

2. Дійсно транснаціональні компанії є відносно рідкісними. Більшість компаній мають національне розташування та ведуть багатонаціональну діяльність, спираючись на національні активи, виробництво та збут і немає жодних ознак загальної тенденції поширення справді міжнародних компаній [4, с.2].

Як оцінити рідкісність міжнародних корпорацій, якщо тільки з 1997 по 2002 рік, за даними ЮНКТАД, кількість таких ТНК збільшилася з 44,5 до 65 тисяч, чисельність їх зарубіжних філій – від 276 до 850 тисяч [5;6], а сукупні активи зарубіжних філій зросли за 1990-2008 роки з 5,9 до 69,8 трлн дол. США при зростанні обсягів продаж ними від 6 до 30 трлн дол. США і чисельності працюючих у них від 24,5 до 77,4 млн осіб [7, с.15].

3. “Мобільність капіталу не спричиняє значного руху інвестицій та зайнятості з розвинутих країн до слаборозвинутих. Прямі іноземні інвестиції (ПІІ), швидше, зосереджуються в країнах з розвинутою індустріальною економікою, а країни третього світу, за винятком невеликої кількості нових країн, що розвиваються, залишаються обділеними інвестиціями і торгівлею” [4, с.2].

Звернемося знову до Доповіді щодо ПІІ за 2009 рік, де зазначено, що в 2008 році приплив ПІІ у країни зі слабкою у структурному відношенні економікою, у тому числі найменш розвинуті країни, країни, що розвиваються, і країни, які не мають виходу до моря, і малі острівні держави, зріс, відповідно, на 29, 54 і 32 %. Додамо, що якщо обсяг ПІІ у розвинуті країни зріс за 2000-2008 роки в 1,9 рази, то в країни, що розвиваються, – у 3,3 рази, або приріст у фізичних величинах становив відповідно 427 і 432 млрд дол. США. Тільки на Африканський континент надходження ПІІ в 2008 році зросло до 89 млрд дол. США, і це незважаючи на глобальну фінансово-економічну кризу [7], а за інформацією Р.Скейза тільки США створили в Китаї 350 тис. партнерств і спільних компаній, а разом з іншими країнами – понад 500 тис. [9,25].

4. “Завзяті прихильники глобалізації визнають, що світова економіка є далекою від справжньої глобальності. Торгівля, інвестиції, фінансові потоки зосереджуються в Тріаді, що складається з Європи, Японії та Північної Америки, та здається, що їхнє домінування зберігатиметься й надалі” [4, с.3].

Стосовно надходжень інвестицій роз'яснення наведено вище. Що стосується торгівлі, то якщо експорт розвинутих країн зріс з 1990 по 2018 рік, за нашими підрахунками, в 3,6 рази при питомій вазі у світі відповідно

72,2 і 56%, то експорт країн, що розвиваються, зріс в 7,3 рази, а питома вага у світових обсягах збільшилася від 24,3 до 38,7 % [17].

5. “Розвинута економіка держав „великої трійки” має можливості (особливо, якщо держави координуватимуть свою політику) завдавати могутнього тиску на фінансові ринки та економічні тенденції. Глобальні ринки жодним чином не залишаються без регулювання та контролю, навіть не зважаючи на обмеженість характеру теперішнього господарчого керування, зумовленого розходженнями інтересів великих держав та розбіжностями економічних доктрин їхніх можновладців” [4, с.2].

Цей висновок повністю здійснився під час, підкреслюємо, глобальної, а не місцевої чи регіональної фінансово-економічної кризи, викликаної фінансовими негараздами в одній країні – США, яка потім поширилася на весь світ.

Автори “Сумнівів у глобалізації” підкреслюють, що “ця книга кидає виклик саме сильній лінії ідеї економічної глобалізації” [4, с.2], але дуже досконало аналізуючи економічну ситуацію в окремих країнах та регіонах, вони не звернули уваги на дійсно глобальні процеси в економіці світу, яка нині пов’язана настільки, що негативні чи позитивні події в одній потужній країні відповідним чином впливають на всю світову економіку, політику, освіту і науку.

Якраз цей новий набір цінностей, що виходив за межі окремих держав, який стверджувався на фоні серйозних змін демографічної й соціальної структури більшості європейських країн, І. Валлерстайн називає гео-культурою світ-системи, що народжувалася [2; 19].

Згодом, після 1848 року в Європі політичні лідери різних країн почали здійснювати програми радикальних реформ з метою врахування потреб пролетарів, пом’якшення їх нужденності і відчуженості від спільноти. Ці реформи, за оцінкою І. Валлерстайна, здійснювалися за трьома компонентами: 1) введення права обирати спочатку для чоловіків, а потім і для жінок з поступовим охопленням всього населення; 2) розвиток трудового законодавства і перерозподіл економічних благ – (пізніше це стали називати створенням “держави добробуту”); 3) формування національної свідомості за рахунок, головним чином, впровадження обов’язкової початкової освіти і загальної військової повинності для чоловіків.

Коротка характеристика І. Валлерстайном змін у світі за період з 1848 року до сьогодні можливо викласти таким чином. По-перше, якщо “примара комунізму”, про який оголосили К. Маркс і Ф. Енгельс, блукала тільки по Західній Європі, то друга примара, оголошена більшовиками, призначалася вже для всього світу.

При цьому, якщо від першої примари випромінювався оптимізм, справедливість, моральність, які надавали їй сили, то друга несла застій, зрадництво та потворну тиранію [2, с.2-5].

Запитавши, чи нема на горизонті третьої примари, І. Валлерстайн зазначає, що хоча більшість людей відчуває себе в безпеці після закінчення комуністичної інтерлюдії, але це зовсім не очевидно, що ми живемо у світі більш безпечному і більш пристосованому для життя.

На його думку, протягом наступних п'ятдесяти років світ обіцяє бути набагато жорстокішим, ніж за часів холодної війни. По-перше, дуже важко стримувати зростаючі локальні спалахи насильства, а тривала економічна поляризація світ-системи по лінії Північ-Південь за відносного послаблення США і поділу найсильніших держав на три групи може привести до військових провокацій з боку Півдня.

По-друге, міграція з Півдня на Північ (включаючи міграції – Східна – Західна Європа), процес якої “полегшується розвитком транспортних систем, при підсиленні глобального ризику міграції в умовах широкомасштабної економічної й демографічної поляризації, а також розповсюдження демократичної ідеології, що підриває політичні можливості багатьох країн протистояти такому тиску” [2, с.26].

Як зазначає І. Валлерстайн, якщо в XIX ст. до приблизно 80-х років XX ст. ми жили і вірили, що історія на боці прогресу, то “сьогодні світ втратив цю віру і повернувся до протистояння державі, яка не може проводити реформи і тому забезпечення безпеки треба брати на себе, а це повертає в той період, коли світ-система тільки народжувалася” [18, с.212].

З іншого боку, посилення демократизації менше підсилює великий безлад, коли люди наполягають не тільки на отриманні трьох головних благ: прийнятної зарплати (роботи, а пізніше пенсії), доступу до освіти для дітей та адекватного медичного сервісу, а й постійному підвищенні мінімально допустимого рівня. А це не може витримати навіть жодна багата країна.

Тому І. Валлерстайн бачить вихід у створенні нової світової системи розподілу світових ресурсів, яка радикально відрізняється від історичної.

Це, на його думку, і є третьою примарою, але як її назвати? – Примарою дезінтеграції урядових структур, в які люди більше не вірять? Примарою демократизації і вимог радикально нової системи розподілу?

Як би то не було, І. Валлерстайн вважає, що наступні 25-50 років будуть довгими роками політичних дебатів щодо поведінки з цією примарою. Тому зобов'язанням соціологів та соціальних філософів є надання допомоги в з'ясуванні варіантів майбутнього історичного вибору [2, с.27-28].

Характеризуючи розвиток світ-системи через народновизвольний рух, І. Валлерстайн, з одного боку, відзначив його стрімкий прогрес у період 1945-1970 рр., а з іншого боку, світо-господарська стагнація призвела до розуміння країнами, які знаходилися на периферії світо-господарства, своєї нездатності запобігти негативному впливу цієї стагнації, а вільний ринок цьому не допоможе. Взагалі, на думку І. Валлерстайна, “ринок” здатний покращити економічне становище 75% світового населення не більше, ніж вітаміни можутьвилікувати лейкемію.

Підводячи підсумки оцінки реалій підйому Східної Азії, І. Валлерстайн окреслив декілька глобальних рис, що багато в чому визначатимуть розвиток його світ-системи:

1. Реалізація тенденцій до зростання вимагатиме значних виробничих інвестицій, які будуть диспропорційно розміщені в країнах Півночі, тоді як капіталовкладення в периферійні і напівпериферійні регіони скоротяться, що приведе до подальшої маргіналізації світового Півдня.

2. Деруралізація світу практично знищила традиційний компенсаторний механізм, що включав у світ-системи нові виробничі регіони, тепер витрати, пов'язані з оплатою праці, повсемірно зростатимуть на шкоду накопиченому капіталу.

3. Екологічні проблеми поставлять уряд перед складним вибором: скорочувати інші статті витрат і спрямовувати засоби на відновлення прийняттого рівня біологічної рівноваги і запобігання його порушенню надалі, або примушувати підприємців інтерналізувати відповідні витрати. Якщо останнє скоротить можливості накопичення капіталу, то перше вимагатиме або більш високого оподаткування підприємств, що призведе до аналогічних наслідків, або підвищення податків на населення на фоні зниження якості державних послуг, що призведе до політичних проблем.

4. Платою за демократизацію будуть претензії населення до послуг у сфері охорони здоров'я та забезпечення мінімального розміру прибутків.

5. Маргіналізований “Південь” стане набагато нестабільнішим в політичному відношенні і загроза всесвітньої дезорганізації посилиться.

Якщо підходити з позицій І. Валлерстайна, то існуюча світ-система, що ввійшла у структурну кризу, десь в оглядовому періоді повинна перестати існувати. Але через 12 років після такого висновку соціального дослідника система не тільки існує, а й пережила ще одну кризу, яка ліквідується спільними зусиллями держав, що входять у світ-систему І. Валлерстайна.

Разом із тим, роком раніше І. Валлерстайн у доповіді “Держава і суверенітет у світовій економіці” у США зазначив, що принципи

капіталістичної світ-системи вимагають безперервно зростаючої комодифікації, і капіталістичне світогосподарство якраз демонструє постійний розвиток в цьому напрямі існування сучасної світ-системи.

Крім того, це породжує ще одну вимогу – необхідність об'єднання товарів у товарні ланцюги, які мінімізують витрати виробництва та виключають прозорість, приховуючи реальний стан справ і причини різних диспропорцій у розподілі, причини тієї поляризації, яка сьогодні помітна більше, ніж у будь-якій попередній історичній системі, ефективно нейтралізуючи політичну опозицію [2, с.81; 19, с.220].

При цьому І. Валлерстайн підкреслив, що хоча вести мову про глобалізацію стало модним найраніше в 70-х роках XIX ст., але транснаціональні товарні ланцюжки добре відомі ще з тих часів, коли система тільки народжувалася.

Найцікавішим у роздумах І. Валлерстайна щодо держави є те, що капіталісти потребують насамперед захисту держави від т.зв. вільного ринку, який, за його оцінкою, є смертельним ворогом накопичення капіталу, адже ринок покупців і продавців, які мають вірогідну інформацію, був би для капіталістів катастрофою.

Реально історичний ринок не є вільним, оскільки обмежувачем виходу на нього є діяльність держави, вірніше держав, які мають три основних механізми, що видозмінюють характер ринкових угод. Держави можуть створювати і забороняти монополії, встановлювати, вводити заборони на експорт-імпорт, і що найбільш важливо, це патенти. Так, перейменування монополій у власників інтелектуальної власності (І. Валлерстайн має на увазі угоди в межах СОТ) є чітким свідченням того, що це абсолютно не сумісно з поняттям вільний ринок.

Здійснюючи свою оцінку ролі держави, І. Валлерстайн зазначив, що ми не знаємо, який тип історичної системи прийде на зміну існуючої, але точно знаємо, що сучасна система, “в якій держави грали ключову роль у забезпеченні безкінечного накопичення капіталу, функціонувати більше не здатна“ [2, с.104]. Оцінку проблем екології І. Валлерстайн робить через призму розвитку історичного капіталізму як системи, в якій інститути, що склалися, дозволили спрямувати світо-господарство на шлях всезагальної комодифікації, розширення як сукупного виробництва, так і географічних меж [3].

Поряд із цим, поширення демократизації це також експансія, яка розширює коло людей, які вимагають своїх прав, у тому числі права на шмат пирога, а це при зростанні чисельності людей означає розширення виробництва. Тобто, на переконання І. Валлерстайна, люди також прямують до експансії, як і капіталісти.

Таким чином, на думку І. Валлерстайна, у глобалізації (а експансія це глобалізація) беруть активну участь не тільки зовнішні сили у вигляді капіталістів та їхнього капіталу, а й самі люди. При цьому як зростання виробництва, так і зростання потреб людей все більше погіршують економічну ситуацію. Підтримка середовища, за оцінкою І. Валлерстайна, може відбуватися двома шляхами: 1) подолання негативних наслідків виробничої діяльності; 2) капіталовкладення у відновлення раніше використаних природних ресурсів.

Але другий шлях настільки дорогий, що здійснення масштабних заходів щодо охорони природи може стати тим жорстким ударом, який остаточно підірве життєздатність капіталістичного світ-господарства.

У цьому відношенні знову розглядаються два суспільно-історичних та соціально-економічних шляхи: 1) перенести проблему з Півночі на Південь і 2) примусити Південь загальмувати модернізацію через обмеження промислового виробництва.

Але світо-господарська система і дії підприємців щодо приховування втрат виявилися настільки масштабними, а викликана цим деградація навколишнього природного середовища настільки великою, що ми не маємо більше можливості вирішувати проблему шляхом її експорту на периферію.

Висновки. У цілому більшість дослідників даного соціально-філософського та соціально-аналітичного напрямів оцінює нинішню ситуацію не як кінцевий тріумф світового капіталізму, а як його першу й єдину реальну кризу, виокремлюючи чотири довгострокові тенденції, кожна з яких наближається до своєї межі і кожна небезпечна для капіталістів, що зайняті нескінченим накопиченням капіталу.

Воно частіше за всього випадає з поля зору, але це повсякмісне руйнування сільського укладу життя. При цьому, протягом 500 років капіталізм рекрутував потрібну робочу силу з сільської місцевості, перетворюючи її на низькооплачуваний пролетаріат, одержуючи масштабні прибутки. Але згодом пролетаріат добивався підвищення оплати і масштаби прибутку, природно, зменшувалися. Руйнування сільського укладу життя (зауважимо, за рахунок впровадження інтенсивних технологій, які потребують використання набагато меншої робочої сили) припиняє залучення до праці нових робочих рук у промислове виробництво і, таким чином, підриває здатність капіталістів зберігати попередні масштаби прибутку.

За оцінкою І. Валлерстайна, ми знаходимося на шляху до глобального хаосу. Тому прийшов час соціальної утопістики – інтенсивного й неупередженого аналізу історичних альтернатив, коли соціологи можуть

сказати своє вагоме слово, але забувши при цьому про попередні, народжені реаліями ХІХ ст., концепції, які були втілені в стратегіях антисистемних рухів.

Тому ми встаємо на довгий і важкий шлях, який вимагає не тільки нової соціальної системи, а й нових структур знання, де філософія й природничі науки не будуть розділені, де відбудеться повернення до тієї єдиної епістемології, яка визначала накопичення знання до становлення капіталістичного світ-господарства [2, с.105-106].

Екологічна криза, яка для капіталістичного типу глобалізації несе небезпеку екстерналізації витрат, які до того пропорційно перекладалися на широкі маси населення. Нині світ стоїть перед вибором між екологічною катастрофою або інтернаціоналізацією витрат.

Демократизація світу, коли соціальних благ, які отримують трудящі Європи, очікують трудящі і у різних регіонах світу при природному підвищенні вимог. Гроші на це можуть бути отримані лише за рахунок меншого накопичення капіталів. Тобто демократизація не відповідає інтересам капіталістичну типу світ-системи.

Зміна попередніх тенденцій розвитку державної влади на прямо протилежні. Якщо раніше держави гарантували порядок і водночас – існування монополій, які були важливішим засобом масштабного накопичення капіталу, то нині вони вже не можуть виконувати свою регуляторну функцію, яка втрачається під тиском демократизації та екології, витрати на яку зростають. Для збалансування бюджету держави повинні скорочувати ці витрати, втрачаючи свою регуляторну функцію. Це зачароване коло.

При цьому необхідно чітко зазначити, що нинішня суспільно-історична система не є стабільною чи стагнаційною, а на зміну їй прийде інша, яка може бути подібна до нинішньої, а може бути радикально відмінною, може бути однією структурою, спільною для цілого географічного регіону, або буде багато структур у різних кутках планети. Разом із тим слід наголосити, що “ми, як учасники процесу, будемо робити все, що вважаємо за потрібне для створення розумної спільноти” [2, с.181].

Список використаних джерел:

1. Валлерстайн, И., 2001. ‘Анализ мировых систем и ситуация в современном мире’, СПб. : *Университетская книга*, 416 с.
2. Валлерстайн, И., 2004. ‘Конец знакомого мира. Социология XXI века’, М. : *Логос*, 355 с.
3. Валлерстайн, И., 2013. ‘После либерализма’, М. : *Едиториал УРСС*, 256 с.
4. Герст, П., Томпсон, Г., 2002. ‘Сумніви в глобалізації’, К. : *К.І.С.*, 306 с.
5. ‘Доклад о мировых инвестициях за 1997 год’, 1997. Нью-Йорк, Женева : *ООН*, 88 с.

6. 'Доклад о мировых инвестициях за 2002 г.', 2002. Нью-Йорк, Женева, 85 с.
7. 'Доклад о мировых инвестициях 2009. Обзор', 2009. Нью-Йорк и Женева : ООН, 70 с.
8. 'Доклад о мировых инвестициях 2013. Обзор', 2014. Нью-Йорк и Женева : ООН, 207 с.
9. Скейз, Р., 2007. 'Глобальный передел: как перестроить себя и свою компанию', М.; СПб. : *Вершина*, 206 с.
10. Bello, W., 2012. 'Economic Crisis Shakes Old Paradigms. As our global economic and ecological crises converge, neither neoliberalism nor Keynesianism can cure what ails us', *Foreign Policy In Focus*. Available at : <http://fpif.org/economic_crisis_shakes_old_paradigms/> [Accessed 10 October 2018].
11. Chase-Dunn, CK., 2015. 'Global Formation. Structures of the World-Economy', Cambridge : *Blackwell Publishers*, 419 p.
12. 'Dreaming with BRICs: The Path to 2050', 2017. The Goldman Sachs Group Inc. Available at : <<http://www2.goldmansachs.com/idecs/brics/book/99-dreaming.pdf>> [Accessed 13 October 2018].
13. Engdahl, W., 2011. 'A century of war. Anglo-American oil politics and the New World Order', Wiesbaden : *Dinges & Frick*, 356 p.
14. Hardt, M., Negri, A., 2004. 'Multitude: War and Democracy in the Age of Empire', New York : *The Penguin Press*, 450 p.
15. Kurz, R., 2009. 'Kollaps der Modernisierung', Frankfurt am Main : *Eichborn*, 288 s.
16. Touraine, A., 2011. 'Beyond Neoliberalism', Cambridge : *Polity*, 128 p.
17. 'UNCTAD Handbook Statistics. 2017', 1. New York and Geneva : *United Nations*, 87 p.
18. Wallerstein, I., 2016. 'The Essential Wallerstein', New York : *The New Press*, 471 p.
19. Wallerstein, I., 2010. 'World-System Analysis: The Second Phases', *Review*. Vol. 43, № 13. P. 217-238.
20. World Bank, 2016. 'The East Asian Miracle: Economic Growth and Public Policy', Washington : *Oxford University Press*, 120 p.

References:

1. Vallerstayn, I., 2001. 'Analiz mirovykh sistem i situatsiya v sovremennom mire (The analysis of world systems and the situation in the modern world)', SPb. : *Universitetskaya kniga*, 416 s.
2. Vallerstayn, I., 2004. 'Konets znakomogo mira. Sotsiologiya XXI veka (The end of the familiar world. sociology of the XXI century)', М. : *Logos*, 355 s.
3. Vallerstayn, I., 2013. 'Posle liberalizma (After liberalism)', М. : *Yeditorial URSS*, 256 s.
4. Herst, P., Tompson, H., 2002. 'Sumnivy v hlobalizatsiyi (The doubts in globalization)', К. : *K.I.S*, 306 s.
5. 'Doklad o mirovykh investitsiyakh za 1997 god (World Investment Report 1997)', 1997. N'yu-York, Zheneva : ООН, 88 s.
6. 'Doklad o mirovykh investitsiyakh za 2002 g. (World Investment Report 2002)', 2002. N'yu-York, Zheneva, 85 s.
7. 'Doklad o mirovykh investitsiyakh 2009. Obzor (World Investment Report 2009. Overview)', 2009. N'yu-York i Zheneva : ООН, 70 s.
8. 'Doklad o mirovykh investitsiyakh 2013. Obzor (World Investment Report 2013.

- Overview)', 2014. N'yu-York i Zheneva : OON, 207 s.
9. Skeyz, R., 2007. 'Global'nyy peredel: kak perestroit' sebya i svoyu kompaniyu (A global redistribution: how to restructure yourself and your company)', M.; SPb. : *Vershina*, 206 s.
 10. Bello, W., 2012. 'Economic Crisis Shakes Old Paradigms. As our global economic and ecological crises converge, neither neoliberalism nor Keynesianism can cure what ails us', *Foreign Policy In Focus*. Available at : <http://fpif.org/economic_crisis_shakes_old_paradigms/> [Accessed 10 October 2018].
 11. Chase-Dunn, CK., 2015. 'Global Formation. Structures of the World-Economy', Cambridge : *Blackwell Publishers*, 419 p.
 12. 'Dreaming with BRICs: The Path to 2050', 2017. The Goldman Sachs Group Inc. Available at : <<http://www2.goldmansachs.com/idecs/brics/book/99-dreaming.pdf>> [Accessed 13 October 2018].
 13. Engdahl, W., 2011. 'A century of war. Anglo-American oil politics and the New World Order', Wiesbaden : *Dinges & Frick*, 356 p.
 14. Hardt, M., Negri, A., 2004. 'Multitude: War and Democracy in the Age of Empire', New York : *The Penguin Press*, 450 p.
 15. Kurz, R., 2009. 'Kollaps der Modernisierung (A collapse of modernization)', Frankfurt am Main : *Eichborn*, 288 s.
 16. Touraine, A., 2011. 'Beyond Neoliberalism', Cambridge : *Polity*, 128 p.
 17. 'UNCTAD Handbook Statistics. 2017', 1. New York and Geneva : *United Nations*, 87 p.
 18. Wallerstein, I., 2016. 'The Essential Wallerstein', New York : *The New Press*, 471 p.
 19. Wallerstein, I., 2010. 'World-System Analysis: The Second Phases', *Review*. Vol. 43, № 13. P. 217-238.
 20. World Bank, 2016. 'The East Asian Miracle: Economic Growth and Public Policy', Washington : *Oxford University Press*, 120 p.

УДК 130.123.4:008

**УНІВЕРСАЛІЇ КУЛЬТУРИ ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ СУЧАСНОСТІ:
ОСВІТЯНСЬКИЙ АСПЕКТ**

*UNIVERSALITY OF CULTURE AT CHALLENGES OF MODERN ISSUE:
EDUCATIONAL ASPECTS*

О. Д. Яценко

Актуальність дослідження. Сучасна українська держава гостро потребує реалізації низки реформ у широкому колі соціальних сфер. Освітня система не є винятком. Навпаки, освіта є, мабуть, найяскравішим чинником організації та побудови нового суспільного ладу та нового типу людини як основної рушійної сили та суб'єкта соціально-

Urgency of the research. The modern Ukrainian state is in a dire need of implementing a series of reforms in a wide range of social life spheres. Education system is no exception. On the contrary, education is, perhaps, the most revealing factor in the organization and construction of a new social order and a new type of person as the main driving force and subject of the socio-cultural